

Gazdaság és biztonságpolitika: a kelet-ázsiai régió határainak formáló erői

*Koudela Pál*¹

ABSZTRAKT: Kelet-Ázsia egy nagyobb, transzregionális hálózat központja, beleértve Óceániát és az amerikai kontinens keleti partvidékét. Az APEC a világ legnagyobb gazdasági tömörülése, a föld gazdasági teljesítményének hatvan százalékát termeli, s az 1990-es évek óta a transzpacifikus kereskedelmi forgalom és beruházások meghaladták még a transzatlantit is. Az 1960-as években Kelet-Ázsiában a régió belüli kereskedelem aránya csupán 25 százalék volt, ám ez az arány a 2000-es évekre 55 százalékra nőtt. Kelet-Ázsia és a pacifikus régióban kötötték az elmúlt években a legtöbb szabadkereskedelmi egyezményt. Ez a folyamat az 1997-es válság után indult fejlődésnek, s 2013-ra már 107 ilyen programnak adott otthont a régió. Ugyanakkor mind a területi és az energiakonfliktusok, mind a biztonsági partnerségi kapcsolatok oly mértékben szerteágazóak, s a térségen kívüli kapcsolatokban is olyannyira változékonyak, ami megnehezíti a térség integrációját. Külön kiemelhető Észak-Korea hátráltató szerepe, mely szintén hozzájárul ahhoz, hogy – a regionalizmus és a regionalizáció mennyiségi fejlődése ellenére is – hiányosnak, be nem fejezettnek tekintsük a térség gazdasági integrációját. Ebben a tanulmányban elsősorban Kelet-Ázsia gazdasági intézményes kapcsolatainak alakulását, helyzetét vesszük szemügyre, s azok történeti gyökereit és fejlődési lehetőségeit vizsgáljuk meg. Ezt követően a térség ingatag biztonságpolitikai helyzetét, annak intézményesülését mutatjuk be, s mindezek gazdasági hatását egyfajta dezintegrációs erőként is igyekszünk értelmezni.

KULCSSZAVAK: Kelet-Ázsia, regionalizáció, regionalizmus, biztonságpolitika, gazdasági integráció

JEL kódok: R11, E02, N15, F53

Bevezetés

Hogy miképpen definiálunk egy földrajzi határokkal körülvett területet a gyakorlatban, diszciplináris kérdésnek tűnik. A földrajzi táj fogalmát el-

¹ Koudela Pál, KJF Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, főiskolai tanár (pkoudela@yahoo.com)

sősorban morfológiai megfontolások alapján értelmezhetjük, a geomorfológia maga is éppen a fizikai, kémiai és biológiai folyamatok által létrehozott topográfiai jellemzők kialakulásával és fejlődésével foglalkozik, s annak várható változásait igyekszik modellezni (Summerfield, 1991). A földfelszín, s annak alakulása egészen a tektonikai változásokig vezethető vissza, s ezzel a természetes táj, vagyis a természetföldrajzi régió fogalmát határozza meg. Mindez azonban elkerülhetetlenül kötődik gazdasági és biztonsági kérdésekhez is. A partvidékek kialakulása – habár egyértelműen tektonikai folyamat eredménye, egyben – az államok határainak pontos meghatározásában ma is igen aktuális geopolitikai kérdéseket vet fel. Említhetjük pl. a Dél-kínai-tenger kapcsán folyó vitát, melyben az érdekelt hat ország szempontrendszerei között meghatározó az UNCLOS *Kizárólagos gazdasági övezet* definíciója, hiszen ez a természeti erőforrások kizárólagos felhasználásának övezete, illetve a *Kontinentális shelf* pontos körülhatárolása, határainak egzakt megrajzolása, amelyre – vagyis kétszáz tengeri mérföldes sávra – az ásványkincsek kizárólagos kiaknázása kiterjed (UN, 1982). Japán tengerpartja 29 751 km hosszú, vagyis a *Kizárólagos gazdasági övezete* négy és fél millió négyzetkilométer: ez a hatodik legnagyobb ilyen terület a világon és a tizenkétszerese az ország szárazföld területének (JCG, 2015). A felségterületek ilyen meghatározása elsősorban a természeti erőforrások vagy stratégiai megfontolások miatt okoz nemzetközi feszültséget – jól érzékelhető, ha az Ohotszki-tenger ellenőrzésére, Japán és Oroszország dilemmájára gondolunk a Kuril-szigetek kapcsán.

Hasonló eredményre jutunk, ha a talajformák és az időjárási, légköri és csapadékviszonyok által meghatározott természeti tájhoz hozzákapcsoljuk az ezek által lehetővé tett mezőgazdasági termelést is. Kelet-Ázsiát pl. szűken értelmezve leírhatjuk a Szibéria, Délkelet-Ázsia és a pacifikus térség közé zárt háromszöggént, ahol a mérsékelt övi éghajlat a leggyakoribb, hideg téllal és meleg nyárral; ugyanakkor az esőzések nagyobb része nyáron hull le, ezzel lehetővé téve az intenzív mezőgazdálkodást a növekedési időszakban, néhol kettő vagy akár háromszori aratással is egy évben. Az éghajlat segítségével egy egységesnek tűnő területet kapunk, ahol a nyári monszun hozta esőket is a közép-ázsiai földrészen felemelkedő meleg levegő határozza meg, akárcsak a télen keletkező hideg és száraz levegőket, melyek onnan a tenger felé fújják a kelet-ázsiai párás levegőt. Mindez igen kedvez a rizs árasztásos termesztésének, s a térséghez kapcsolja Vietnámot, ám kizárja Mongóliát (Fairbank, et. al., 1973).

Ezzel el is jutottunk egyfajta gazdasági megfontoláshoz, ám egyszerre legalább két problémával kerültünk szembe. Az egyik, ha a földrajzi meghatározás politikai államalakulatokból indul ki, s így módszertanában nacionalista (Smith, 1983:26.), holott az utóbbiak sokkal inkább az előbbieket befolyása alatt jöttek létre mintsem fordítva. Másfelől viszont, még az imént körvonalazott térségen belül is, Belső-Kína északi területe a maga viszonylag kevesebb évi 350-600 mm esőzésével száraznak tekinthető, ráadásul a csapadék évről évre igen változó mennyiségű. A mezőgazdaság fő problémáját itt évezredek óta keresztül a felszíni vízkészletek hiányos volta okozta, mely a kimaradó esőzéseket öntözéssel pótolja (Ge et. al., 2005; Fan, 2015). Olyan termények jellemezték tehát ezt a térséget, melyek számára elégséges a nyári nagy esőzések biztosította csapadék, így a köles, az árpa, a búza és a cirok, Amerika felfedezése után pedig a kukorica és az édesburgonya – az éves csapadék 60-75 százaléka ugyanis júniustól augusztusig hullik le. A rizs a maga gazdasági jelentőségével tehát nem jelent nagy biztositó régiós koherenciát. Japánban viszont sem a termőföld, sem a hordalékos folyók, sem a klíma nem kedvez a rizstermesztésnek, s az mégis meghatározó volt történelme során, s az ma is.

Úgy tűnik tehát, hogy a gazdasági régió természeti körülhatárolása nem lehet egydimenziós, de még összetett módon is körülményes és az esetleges összetevők megválasztásától függhet. Jóval markánsabb a térség történeti vagy kulturális képe, melynek legismertebb koncepciója a *sinokulturális* régió. A han Kína jóval előbb volt politikai–kulturális értelemben *sinocentrikus*, mielőtt földrajzi értelemben azzá vált volna (Yü, 2008:379). Mindez azonban kérdések újabb sorozatát veti fel: milyen történeti és kulturális elemek jellemzőek és mely területen elég erősek ahhoz, hogy azt szorosabb kapcsolatrendszerbe szervezzék ma is, mint más, szomszédos területeket? Mindennek van-e a mai gazdasági régió önszerveződési folyamataira hatása, vagy sokkal inkább jelent konfliktusforrást, esetleg eszközt ezek manipulálására? Az elkövetkezőkben egy modern kelet-ázsiai gazdasági régiót formáló gazdasági és biztonságpolitikai erőkről és folyamatokról fogunk beszélni, elsősorban az intézményesülés szemszögéből nézve, s az intézmények mögött meghúzódó érdekeket, tényezőket feltárva. Ám mindezek háttérben sem a történeti, sem a természetföldrajzi tényezők szerepe nem elhanyagolható, így újra és újra előtérbe kerülnek majd.

Regionalizmus és regionalizáció makrogazdasági szemszögből

Ha a farmergazdálkodás domináns jellegét összekötjük azzal a ténnyel, hogy ebben a formában egyben a legnagyobb munkaerőt is igényelte és ugyanakkor a legnagyobb népességet is képes volt eltartani, akkor annak vetélytársa a 19. századtól csupán a munkaerő-igényes ipar lehetett. És valóban, az egyik legkönnyebb lehetséges regionális szempont éppen az az önálló ipari–gazdasági fejlődés, amely a térség országait önálló, a nyugati világtól független centrummá emelte a 20. század második felében. Míg Kelet-Ázsia 1960-ban a világ GDP-jének csupán négy százalékát termelte meg, az 1990-es évekre már az egynegyedét, s a világ három legfejlettebb térségének egyikévé vált Európa és Észak-Amerika mellett. Ez a lendületes növekedés Kínában alig lassult, s a 2010-es években is átlagosan évi hét százalékot tett ki (Dittmer, 2012).

1. táblázat: A három nagy kelet-ázsiai ország GDP-je (vásárlóerő-paritás) trillió US dollárban és a reálnövekedés üteme 2016-ban

	Kína	Japán	Dél-Korea
GDP	21,290	5,233	1,934
A reál növekedés üteme	6,7%	1,0%	2,8%

Forrás: CIA World Factbook

Kelet-Ázsia egy nagyobb, transzregionális hálózat központja, beleértve Óceániát és az amerikai kontinens keleti partvidékét. Az APEC a világ legnagyobb gazdasági tömörülése, a föld gazdasági teljesítményének hatvan százalékát termeli, s az 1990-es évek óta a transzpacifikus kereskedelmi forgalom és beruházások meghaladták még a transzatlantit is. A kilencvenes évek közepén bekövetkező pénzügyi válság fordulópontot hozott a térség regionalizmusában, s a tisztán kereskedelmi kapcsolatokat kiegészítette egy szorosabb gazdaságdiplomáciai összefonódás, mely új nemzetközi egyezményeket, kereteket és szervezeteket hozott létre (Dent, 2013:963). De legalább ennyire fontos szerep jutott a regionalizációnak, mely egyedül az EU-ban nagyobb mértékű, mint Kelet-Ázsiában. A mikro szintű üzleti kapcsolatok fokozatosan szőtték át meg át a térséget, felépítve egy fejlett regionális kereskedelmi, beruházási, termelési és infra-

strukturális kapcsolatrendszer. Az 1960-as években Kelet-Ázsiában a régió belüli kereskedelem aránya csupán 25 százalék volt, ám ez az arány a 2000-es évekre 55 százalékra nőtt. Összehasonlításként: Európa intra-regionális kereskedelme az elmúlt húsz év átlagában 70 százalékot tesz ki, míg Észak-Amerikában a teljes export 50 százalékát a régió belülről adták el, Afrikában és a Közel-Keleten ezek az arányok csupán tíz és kilenc százalék (WTO, 2015:29).

Kelet-Ázsia gazdasági integrációja funkcionálisan ugyanakkor kifinomult, a nemzetközi termelőhálózatok és beszállítói láncok sűrű mintázatai alakultak ki, melyek átfogóbbak és kiterjedtebbek, mint Európában (Lőrinczné, 2009, 2011). A multinacionális vállalatok a régió belülről és kívülről egyaránt Kelet-Ázsiát használják fő globális termelési központként. Például a külföldön beruházó japán vállalatok 79 százalékának legalább egy leányvállalata Kelet-Ázsiában működik, illetve a japán cégek leányvállalatainak öt százaléka Kelet-Ázsiában van. Az ezredfordulón 2 994 vállalat működött Japánban, melyeknek összesen 10 224 leányvállalata működött Kelet-Ázsiában (Kimura–Andó, 2015:10).

A regionalizáció éppen a japán nagyvállalatok hálózatépítő kezdeményezésével kezdődött az 1950-60-as években, miközben a regionalizmus másképpen még nehezen formálódott a bipoláris megosztottság miatt, s majd később is elsősorban délkelet-ázsiai jelenséggént indult be az ASEAN-nal Bangkokban, 1967-ben (ASEAN, 2016). De még ennek az öt országnak: Indonézia, Malajzia, Fülöp-szigetek, Szingapúr és Thaiföld szövetsége is leginkább az Egyesült Államok geopolitikai támasza lett akkor. Deklarált célja volt ugyanis a kommunizmus délkelet-ázsiai terjedését megakadályozni, elsősorban Vietnámban, Kambodzsában, Laoszban és Szingapúrban; s persze nem mellékesen a térség feszültségeit enyhíteni (Eccleston–Dawson, 1998:331). A szövetség egészen az 1990-es évekig inkább politikai és stratégiai célokat szolgált minimális kereskedelemmel, s Vietnamban csak 1995-ben, Laoszban 1997-ben és Kambodzsa 1999-ben lett a tagja.

A regionalizmus tehát nehezen szerveződött, s akárcsak az alulról jövő folyamatok, nem maradt a szűkebb földrajzi régió keretein belül. Japán már az 1960-as években Ausztrália szövetségét kereste, s ugyanabban az évben létrejött a *Pacific Basin Economic Council* (PBEC) az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Japán szövetségéeként, melyhez később kapcsolódott Dél-Korea, Mexikó, Hongkong, Malajzia és a Fülöp-szigetek is. A szervezet célja már egyértelműen a gazdasági kapcsolatok segítése és könnyítése volt, s a kilencvenes évekre a legfontosabb nem kormányzati

gazdasági szervezetté nőtte ki magát a pacifikus térségben (Woods, 1993:8, 66–89). Egy évre rá alakult meg a *Pacific Trade and Development Conference* (PAFTAD) (Korhonen, 2013:166), ami egy informális akadémiai konferenciasorozatnak indult, ám, igen fontos regionális gazdasági kérdéseket tárgyalva, a fejlődés egyik fő mozgatójává nőtte ki magát. Már 1980-at írtunk, amikor a *Pacific Economic Cooperation Council* (PECC) megalapult Japán és Ausztrália miniszterelnökeinek kezdeményezésére. Eredetileg ez a szervezet is konferencia névvel indult, később kapta a tanács nevet, habár csupán egy informális eszmecsere volt. Mára 23 tagországa van, ám mindezen szerveződések inkább a civil szférát, illetve annak kormányzati kapcsolatait mozgatták meg mintsem, hogy valódi kormányközi szervezetek lettek volna, másfelől az APEC 1989-es megalapításában fontos előzményeknek is tekintendők (Ravenhill, 2001:53).

Talán már ennyi is elég ahhoz, hogy világosan látszon, Kelet-Ázsia sem alulról sem felülről szervezve nem szűkíthető gazdasági értelemben egy jól körülhatárolható földrajzi régióra, de még az ENSZ statisztikai régiójára sem. Paradox módon éppen az 1997-ben, a Thaiföld valutakriziséből kibontakozó válság gyors terjedése mutatta meg, hogy milyen szoros és kiterjedt a tágabb értelemben vett pacifikus térség kölcsönös függőségi rendszere. Mellesleg ez is egy újabb gazdasági szövetséghez vezetett, az *ASEAN Plus Three* (APT)-hez, amiben éppen Kína, Dél-Korea és Japán csatlakozott a tíz délkelet-ázsiai országhoz (Xiaoming, 2006:143; Stubbs, 2002).

A gazdasági integráció egyéb formái a térségben: mekkora is a makrorégió

Vélhetően sok minden hozzájárul, hogy az így kibővített térség a gazdasági szerveződések terén a legfejlettebb. Kelet-Ázsia és a pacifikus régióban kötötték az elmúlt években a legtöbb szabadkereskedelmi egyezményt. Ez a folyamat a válság után indult fejlődésnek, s 2013-ra már 107 ilyen programnak adott otthont a régió, s ebből 75-öt már aláírtak vagy éppen folyamatban volt a ratifikálásuk akkor (Dent, 2013:973). Ezen partnerségek 90 százaléka kétoldalú egyezmény, s csupán négy közülük kifejezetten regionális. Ahogy említettem az ilyen jelenségeknek több összetevő áll a háttérben. Az egyik az, hogy az ilyesféle egyezmények átalakítják a régió makrostruktúráját, nemzetközi gazdasági kapcsolatait és a nagyobb országok kereskedelmi politikáját a saját preferenciáik szerint.

Másrészt az importtarifák és kvóták csökkentése áttöri a hagyományosan kialakult kereskedelmi gátakat, s a kereskedelmi szabályozást inkább a szellemi tulajdonjogok, a közbeszerzés és a beruházások irányába mozdtítja el. Mindez viszont visszahat az egyes országok gazdaságpolitikájára, miszerint saját maguk is egyre inkább a konszolidáció, s a szabad kereskedelem támogatóivá válnak. A két legnagyobb ilyen regionális társulás a *Trans-Pacific Partnership* (OUSTR) tizenkét tagországgal és a *Regional Comprehensive Economic Partnership* tizenhat tagországgal (Murray, 2012). Az efféle partnerségek meglehetősen heterogén tartalmúak, az eszmei és technikai összetevők széles tárházával, s míg az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália a komplex, hosszú és átfogó szabályozásokat, rendelkezéseket preferálja, addig Kína és az ASEAN országok inkább a külön fejezeteket részesíti előnyben (Dent, 2010).

Egyfelől tehát – a különbségek ellenére – az ilyen kapcsolatok felülírják a politikai és stratégiai feszültségeket, tehát, ha úgy tetszik, a gazdasági racionalizmust hagyják felülkerekedni. Másfelől viszont ez a regionalizmus nem új jelenség a térségben, csupán a formája az. A 16. századtól jelentős kínai vándorlás indult meg Indonézia, Thaiföld általában a délkelet-ázsiai térség felé, az évszázadok során pedig egy szubsztantív gazdasági, az úgynevezett *Bambusz Hálózat* jött létre, melynek alapját a kiterjedt, transznacionális családi kapcsolatok képezik. Különösen jelentős növekedésnek indult a képződmény a kommunista Kína kikiáltása után elsősorban azon menekültek révén, akik az akkor már meglévő rokoni és baráti kapcsolatokat aknázták ki, hogy a délkelet-ázsiai országokban menekültként vagy más módon letelepedhessenek, a helyi gazdaságba betagozódhassanak (Weidenbaum–Hughes, 1996:23–28).

A más ázsiai országokban működő kínai cégek, a kínai tőke jelenléte, illetve a Kínával, az anyaországgal való kapcsolattartás jelentősége oly nagymértékű és erős a diaszpóra körében, hogy egyes szerzők egyenesen „Kínai Nemzetközösségnek” nevezik ezt a gazdasági hálózatot (Kao, 1993). Egyfelől tehát a rendszer igen jelentős szerepet játszik Malajzia, Indonézia, Thaiföld, Vietnam, Fülöp-szigetek és Szingapúr magánszektorában, és az anyaország gazdaságát is jelentősen befolyásolják a hazautalások, illetve Teng Hsziao-ping gazdasági nyitása óta általában is jelentős fejlődésnek indultak az anyaországgal való szoros gazdasági kapcsolatok. Másfelől viszont, habár többnyire közepes méretű, családi vállalkozásokról van szó, mégis egy szervezett bürokráciaként, konfuciánus hagyományra épülve működnek, tehát akár egy olyan mögöttes gazdaságról is

beszélhetünk, amely jelentőségében és szerveződésében is regionális szintű. A családi kapcsolatokon keresztül zajló finanszírozás és kereskedelem gyors és a tőkeáramlást az esetleges regionális szabályozások, korábbi korlátok sem gátolták. Így valójában a *Bambusz Hálózat*ról szólva a regionalizáció egy korai formáját láthatjuk.

Az 1997-es válságot követően az egyes kormányzatok igyekeztek a *Bambusz Hálózat* és hasonló informális gazdasági kapcsolatok szerepét háttérbe szorítani, és a valós szerződéseket, a formális gazdasági bürokráciát propagálni helyettük (Chen, 2004:205). Mindez a korábbi szabályozási rezsimek felszámolásával hozzájárult az új kapcsolatrendszerek kialakulásához, ám ugyanakkor jogosan tekinthetők egyfajta előzménynek is a térségi kapcsolatok szemszögéből. Kína gazdasági növekedése következtében azonban a befektetői helyzet megfordult, s mára a még mindig meglévő kapcsolatrendszer működik az egyik legnagyobb közvetítőként a külföldi beruházások segítésére. A *Bambusz Hálózat* nyitott rendszer, beágyazódik a helyi erőforrásokba, felhasználja az információkat, lokális kapcsolatokat, sőt akár új praktikákat is képes tanulni, amivel elősegíti további növekedését és rugalmasságát.

Nem ez az egyetlen látens gazdasági hálózat Kelet-Ázsiában, de regionális értelemben egyedülálló. A japán keirecu intézménye, mely az elmúlt évtizedekben is olyannyira átszővi a helyi gazdaságot, különösen az autóipart, sokkal inkább egyfajta védelmi vagy biztonsági rendszer. A mérőben informális szerveződésben résztvevő tagvállalatok itt is alapvetően bizalmi alapon válnak taggá: kisebb részvénytársaságokat tulajdonlanak egymás vállalataiban, a központban egy közös bankkal. Mindennek nyílt célja a részvénytársaság fluktuációinak és a felvásárlási kísérleteknek a kivédése, de a keirecu valójában a korábbi családi irányítású, vertikális nagyvállalati struktúra, a zaibacu, helyébe lépett az 1950-es évektől kezdődően. A zaibacukat a kvázi-feudális² japán nagybirtokok felszámolásakor alapították, a korábbi földesurak „kárpotlására”, közülük a négy legnagyobb a Mitsubishi, Sumitomo, Yasuda és a Mitsui volt (Okazaki, 2001). 1948-ban a Szövetségi Erők Főparancsnoka, Douglas MacArthur nyomására a japán kormány felszámolta a legnagyobb zaibacukat, s a kisebbeket is átszervezte (Schaefer, 2000:72).

² Valódi, európai értelemben vett feudalizmusról nincs szó sem Japánban, sem Kínában, illetve általában a térségben, a kifejezést csupán az angolszász irodalom használja fenntartások nélkül, ezt áthidalandó használjuk a kvázi-feudális szót.

A zaibacukat persze sosem sikerült teljesen megszüntetni, részben mert az amerikai kormány visszavonta ez irányú igényét, hiszen egy erős japán gazdaságra volt szüksége a kommunista előretörés ellen, másrészt óriási ellenállás alakult ki a közvéleményben és a dolgozóknak is a megszüntetés ellen. Az 1977-es monopóliumellenes törvény megengedi, hogy a bankok öt százalékgig törzstőkéjét tulajdonoljanak nagyvállalatokban, ez teszi lehetővé a keirecuk fent leírt működését. Mindez azonban távol áll bármilyen térségi informális gazdasági integrációtól, regionális kapcsolattrendszertől. Talán éppen ezért annyira fontosak a szabadkereskedelmi egyezmények Japán számára, hiszen ott, az általános liberális szemlélettel szemben, ez nem csupán a piaci lehetőségek tárházát jelenti a WTO-n kívül, hanem a nemzetközi gazdasági partnerség egy újabb szintjét is, melyet ráadásul pontosan megszövegezett szabályok foglalnak keretbe (Urata, 2009). A pusztán piaci előnyökön kívül nyújtott versenyképesség-fokozás és szorosabb regionális integráció igénye: az exportlehetőségek bővítése, strukturális reformok segítése – különösen 2011 után – kiemelten fontossá vált Japánban, ámde igen erős hazai ellenállásba ütközött. A japán mezőgazdaság rendszerint nagyon ellenzi a nemzetközi szabadkereskedelmi kapcsolatokat, mert általában az alacsony versenyképességű ágazatok számára komoly kockázatot jelent egy ilyen intézményesített szabad verseny. A nemzetközi konfliktusok terén mindez különösen a Kínával és Koreával való kapcsolatokban nyilvánul meg, s a japán kormány különböző technikái, a jövedelem-kiegészítés vagy átképzési programok nem sok enyhülést hoztak. Mindennek a hátterében ugyanis már történelmi eredetű sérelmek és konfliktusok állnak, s éppen ezért különösen jelentős eme problémák szövevénye az említett három ország között (Koudela, 2015).

Mindez két szempontból lehet fontos: egyrészt a területi integrációt a szűkebb (Észak-)Kelet-Ázsia régióba tömöríti; másrészt rávilágít arra, hogy még a legracionálisabban felfogott gazdasági érdekek sem eredményeznek sem egyéni, sem vállalati, sőt még kormányzati döntéseket sem politikai-történelmi okok nélkül. A második világháború után tehát, a regionális integráció formális intézményeinek – minden erőfeszítés ellenére is fennálló – hiánya folytán a japán és kínai informális gazdasági hálózatok látták el annak szerepét (Katzenstein, 1997:3). Részben a bipoláris rendszer felbomlása is, de főként a kilencvenes évek válsága szükségessé tette a gazdasági kapcsolatok intézményesülését, s ez a folyamat, habár jelenleg is zajlik, de egy szűkebb gazdasági régió létrejöttét Északkelet-

Ázsiában nem tette egyértelműen lehetővé. Ennek háttérében részben a korábbi informális kapcsolatok is meghúzódnak, ám a három ország, Kína, Japán és Dél-Korea közötti bizalmatlanság is. Japán az általános kétoldalú egyezményeket részesíti előnyben a térségben, s a három ország regionális egyezménye kevésbé vonzó lehetőség a számára, ezt pedig elsősorban Kína hegemon helyzetének kialakulásától való féltelme okozza. Kína sokkal inkább azokat a preferenciális kereskedelmi megállapodásokat részesíti előnyben, melyekben egyszerre több országgal szemben tudja a saját érdekeit érvényesíteni, Korea pedig a kevésbé „fajsúlyos” transz-regionális szereplőkkel keresi a kereskedelmi kapcsolatot, habár Japán eszmei partner lenne számára, s az esetben Kína és Japán közötti helyzetét is kiegyensúlyozhatná (Aggarwal–Koo, 2005:202).

Nincs tehát sem az észak- vagy dél-amerikai, sem a délkelet-ázsiai regionális gazdasági integrációhoz hasonló a térségben. Létezik ugyan törekvés a három ország szorosabb gazdasági együttműködésére, s ezt nem meglepő módon éppen Korea kezdeményezte 2004-ben egyfajta, az ASEAN plusz hármon kívüli fórum vagy találkozó létrehozására. A *Kína–Japán–Dél-Korea Trilaterális Csúcstalálkozó* 2008 óta évente ülésezik Fukuokában, Japánban. Ennek azonban a gazdasági kapcsolatok szorosabbá tétele mellett geopolitikai célja is van, elsősorban az Észak-Korea nukleáris fenyegetésével szembeni egységes fellépés (Song, 2015), ám ez már ismét túlmutat a három ország kapcsolatán, s bár a kezdetek óta, de különösen 2012-től folyamatosak a tárgyalások a háromoldalú szabadkereskedelmi egyezmény ügyében, 2017 áprilisában már a tizenkettedik találkozó zajlott le Tokióban, az egyezmény azonban még mindig csak terv volt (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2017).

A régió fejlődésének stratégiai elemei

Gazdasági értelemben nehéz elkülöníteni egy szűk kelet-ázsiai régiót, s ennek jele az is, hogy a kifejezésben a szakirodalom Délkelet-Ázsiát bennfoglalja. A geopolitika előszeretettel különbözteti meg Északkelet-Ázsiát és Délkelet-Ázsiát, mintha csupán Kelet-Ázsia északi és déli részei volnának, nem pedig külön-külön égtájak. A kifejezés az 1930-as évekből származik, amikor is Robert Kerner a kaliforniai egyetem szláv történelem tanára elkezdte azt használni. Ő a Koreai-félszigetet, Mandzsúriát, a Mongol-fennsíkot és Kelet-Szibéria hegyvidékes területeit értette alatta a Bajkál-tótól a Csendes-óceánig (Narangoa, 2014:2).

Északkelet-Ázsia tehát, ha úgy tetszik, nem egy valós, elkülönülő gazdasági térség, s nem az biztonságpolitikai szemszögből sem. Ennek egyik egyszerű oka az, hogy a tágabb térség egészét egyaránt érinti a kockázatok többsége: a nukleáris fenyegetés Észak-Korea részéről, vagy pl. a Dél-kínai-tengerrel kapcsolatos területi viták, melyekben tíz ország is érdekelt. Legalább ennyire fontos azonban az is, hogy a konfliktusok természete és forrása igen változatos és összetett, beleértendő a nukleáris mellett a hagyományos fegyverkezés kérdése is pl. Japán újonnan megerősödő militarizációja kapcsán, a területi viták mellett a történelmi ellenségeskedések, s persze a hozzájuk kötődő erőforrások kérdése, de akár a természeti katasztrófák, járványok, nemzetközi bűnözés és a kalózkodás is.

A legnagyobb forrása az ilyen vitáknak természetesen Kína gazdasági előretörése, katonai modernizációja és a pacifikus térségben való hegemóniára való törekvése, amit a térség országai fenyegetésként élnek meg. Ez a Kína-oppozíció azonban már egészen az Egyesült Államokig nyitja meg az érintett térség határait, aki maga is érdekelt, sőt, aki a térséget leginkább a saját bilaterális egyezményeinek színtereként kezdi értelmezni, s akiben a térség országai maguk is keresik a szövetségest, támogatót (Wacker, 2015:5). Habár az érdekelt felek biztonságpolitikai kérdésekben általában a kétoldalú kapcsolatokat preferálják, s az USA szövetségeseinek kapcsolatai pedig erősödőben vannak, Kína ezt önmagában nem feltétlenül tekinti ellenséges szövetségépítésnek, inkább csak elmaradottnak, hiszen ő maga is igen aktív a biztonsági diplomáciai rendszerének építésében, noha nem szövetségesi szinten.

Az USA és három nagy szövetségese, Japán, Dél-Korea és Ausztrália is egyaránt érdekelt az ASEAN integrációjának erősítésében, s a Kínával való területi konfliktusokban való izoláció elkerülése végett, de maguk a délkelet-ázsiai országok leginkább a két nagyhatalmi fél között igyekeznek lavírozni. Az Egyesült Államok ráadásul nem csupán katonai szövetségekkel igyekszik szerepét a térségben növelni, hanem az említett gazdasági kapcsolatok szorosabbá tételével, s ezen túl még soft power eszközökkel is, úgymint populáris kultúra, oktatás, értékek, elit csoportok szocializációja stb. Habár az 1997-98-as gazdasági válság és a Bush adminisztráció nem tett jót kapcsolatainak a térségben, Obama elnöksége alatt az ismét javulni kezdett (Beeson–Broome, 2010:520), azonban már a második ciklusa alatt több feszültség keletkezett, melyet Donald Trump adminisztrációja egyelőre nem tud kezelni. A térséget tehát biztonsági szem-

pontból már nem csupán a délkelet-ázsiai országoktól lehetetlen szétválasztani, hanem az intézményes kereteket figyelembe véve akár Indiától, az Egyesült Államoktól és Oroszországtól sem, különösen 2011 óta, amikor az utóbbi két ország az *East Asia Summit* tagjává vált (The White House, 2012).

A kilencvenes években még volt némi remény egy egységes, bizalom, semmint ellenőrzésen alapuló regionális fejlődésre, ám már a kétezres évek közepére kiderült, hogy a nacionalizmus erősebben hat az országok politikájára, mintsem azt korábban feltételezték (Rozman, 2005:2). Természetesen számtalan faktor hat a regionalizmus kifejlődése ellen a térségben, beleértve Kína kommunista örökségét, Oroszország távol-keleti területeivel kapcsolatos bizonytalanságát –, mely pregnánsan mutatkozik a Kuril-szigetek, pontosabban Kunashir kapcsán, mely Japánnak való átengedése esetén az Ohotszki-tenger teljes ellenőrzésének feladását jelentené számára –, de akár Dél-Korea a napfényes politika ideje alatt felerősödött egyesítő szándékában is. És talán éppen Észak-Korea teljes elszigetelődése az egyik legfontosabb tényező mindezek között, ami megátolja a regionalizmus fejlődését.

Stratégiai szemszögből azonban nem csupán Oroszország válik a térség szerves részévé, hanem az Egyesült Államok is a maga Japánban állomásozó 40 000 és Koreában lévő 28 000 katonájával. Az ő jelenlétének legfontosabb okai közé tartozik a kommunizmus elleni küzdelem, az észak-koreai fenyegetés. De legalább ennyire nehezíti napjaink geopolitikai helyzetét Kína dominanciára törekvő és terjeszkedő területi politikája, s az ezzel, valamint az orosz geopolitikai súllyal szembehelyezkedő, s ezáltal növekedést generáló japán hatalmi törekvések (Dujarric, 2005:447). Mégis, miután Amerika két szövetséges országában a politikai stabilitás megőrzésnek célja mára már elhalványult, legfontosabb szerepük a regionális stabilitás fenntartása lett; s ez nem csupán Kína-Japán, Észak-Korea és a régió relációjában érvényes, hanem Dél-Korea Japán esetleges imperializmusától való történelmi félelme okán is. És talán messze vezetne, ha megemlítenénk Tajvan informális szövetségét vagy legalábbis támogatottságát az USA részéről, melyben ugyancsak komoly szerepe van a katonai jelenlétének.

A konkrét területi viták közé tartozik az említett Kunashir, illetve Shikotan és Habomai, mely utóbbi kettő átengedéséről a japánok még 1956-ban megállapodtak Hruscsovval, a két ország leningrádi békekötésekor,

ám azt Dulles akkor meghiúsította (Hara, 2001:366). Ezt a lehetőséget Putyin első elnöksége alatt újra felvetette, ámde második turnusában már visszavonta ígétét, s 2010-től Medvegyev látogatásai és stratégiai kijelentései meglehetősen semmissé tették a korábbi japán reményt (Gorenburg, 2012:2). Ugyanakkor a japán reakciók a történelemkönyvekben és az a tény, hogy 30 ezer orosz él és orosz katonai támaszpont van Iturpon sem enyhítette a feszültséget. De számtalan más geopolitikai feszültség forrását okozzák a területi, erőforrás vagy stratégiai viták, mely okokat nem is nagyon lehet elválasztani egymástól. A Dél-kínai-tenger mellett a legjelentősebb talán a Senkaku-szigetek körüli vita, mely elsősorban Kína és Japán közt zajlik, ám Tajvan is részt kíván belőle, de a Liancourt-szigetek, Tsushima-sziget, Japán és Korea között zajló vitája szintén okot ad az ellenségeskedésre és a diplomáciai feszültségre.

2. táblázat: Kelet-Ázsia három nagy országának katonai kiadása és a katonaság létszáma 2015-ben

	Kína	Japán	Dél-Korea
Kiadások milliárd dollárban (USD)	215	40,9	36,4
A világ összes katonai kiadásain belüli aránya (%)	13	2,4	2,2
Változás 2006-2015 között (%)	132	-0,5	37
Aktív haderő létszáma	2 333 000	247 150	628 000

Forrás: Perlo-Freeman et. al. (2016:2);
International Institute for Strategic Studies (2017:240, 260, 267)

A biztonságpolitika szerepe a térség koherenciájában

Kelet-Ázsia erősen militarizált. Kína és Dél-Korea katonai létszáma alapján is benne van világ első tíz legnagyobb hadseregében, s bár Japán csupán 2014 júliusában hozta meg döntését, hogy törvényes lehetőséget biztosít egy, az 1945 óta betiltott hadsereg számára, meglepően gyorsan szerelte fel a közel negyedmilliós létszámú alakulatait a világ legfejlettebb technológiájával. Mindezek ellenére a NATO-hoz vagy OSCE-hoz hasonló regionális biztonsági vagy katonai közösség nem létezik, sőt nem is létezett, hiszen az 1954-ben létrehozott SEATO-t 1977-ben felszámolták, s az amúgy sem töltött be közös védelmi funkciót soha (Wacker, 2015:12).

Nagyrészt az Egyesült Államokkal kötött kétoldalú kapcsolatok jellemzik a térség országainak biztonsági együttműködését. Japán is igyekszik ilyen jellegű kapcsolatait erősíteni, és az elmúlt években számtalan biztonsági együttműködési szerződést írt alá: Ausztráliával (Keir, 2015) és Indiával 2008-ban alakulatok cseréjéről, a JIMEX közös gyakorlatokról és a kölcsönös védelemről (MFAJ, 2008). De Vietnammal is fejleszti biztonsági kapcsolatait, s Abe Sinzó 2012-ben mind a tíz ASEAN országot végiglátogatta. A 2011 óta a Senkaku-szigetek kapcsán kiéleződő konfliktusos helyzet eredményeképpen gazdasági kapcsolatai helyett Japán erősebben koncentrálna a biztonságpolitikai partnerség fejlesztésére a térségben. 2011-ben még gazdasági partnerséget kötött a Fülöp-szigetekkel, ám már a rákövetkező évben a biztonsági együttműködés került előtérbe a két ország viszonyában (Trajano, 2013).

Dél-Korea szintén fokozta biztonság-diplomáciai tevékenységét, főként az USA-val, és leginkább az észak-koreai fenyegetés miatt, de Indiával, Ausztráliával és Kanadával is kötött middle-power megállapodásokat az elmúlt években (Yoon, 2014). Kína biztonságpolitikája kissé eltérő. Formailag még érvényben van az 1961-ben kötött kölcsönös segítségnyújtási egyezménye Észak-Koreával (Treaty of Friendship, 1961), s a kölcsönös biztonságpolitikai célú diplomáciai látogatások is viszonylag rendszeresek (EPPC, 2011), például 2016. június 1-én találkozott Ri Szujong, az észak-koreai munkáspárt KB vezetője, egyben a nemzetközi kapcsolatok újonnan kinevezett helyettes elnöke Hszi Csin-Pinggel Pekingben, s jelentették ki kapcsolataik megerősítését nukleáris kérdésekben is (Kim, 2016). Ezt követően 2017 őszén történt magas szintű diplomáciai látogatás Kínából Fenjanban, amerikai nyomásra, s a nukleáris program leállítása érdekében (Bodeen, 2017).

Kína nyilván nem érdekelt nyomást gyakorolni Észak-Koreára, hiszen egy esetlegesen összeomló állam a térség stabilitását nagyban gyöngítené, az említett látogatáskor is beérte egy figyelmeztetéssel, hogy mindkét fél igyekezzen békésen megoldani vitáikat (President Xi meets), s azóta is igyekszik ilyen békés megoldásokat támogatni a két Korea, illetve az Egyesült Államok között. Ráadásul ezt a kapcsolatát, akárcsak Pakisztánhoz fűződő baráti viszonyát általában nem nagyon illik emlegetni. Kína minden szövetségi kapcsolatot általában elmaradottnak, a hidegháború maradványának tekint – így nyilatkozik az Egyesült Államok hasonló kapcsolatairól is –, s fegyvereladásait is nagymértékben korlátozta azon országok számára, akik máshonnan nem is igen értek hozzá,

mint pl. Laosz, Kambodzsa stb. A jelen körülmények között persze a szénimport leállítására Észak-Koreából jelentős változásnak tűnik, a sértett fél éppen az Egyesült Államokhoz való alárendeléseként értelmezi azt. Kína Észak-Koreával szembeni szankciói egyébként is azt a szokást követik, ami a két szembehelyezkedő fél között lavíroz, s a hivatalos döntéseit sem tekinti valóban száz százalékban megvalósítandónak. Legalábbis ezt mutatják a szankciók ellenére tovább zajló kereskedés jelei.

Kína leginkább a bizalom építése céljából kezdeményezett közös katonai manővereket, azokat is csak 2002 után, pl. a *Shanghai Cooperation Organisation* keretében Oroszországgal és közép-ázsiai országokkal, mint Kazahsztán vagy Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán. 2015-től azután India és Pakisztán is teljes értékű tagokká váltak a már valójában 1996 óta *Shanghai Five* néven ismert szervezetben (Albert, 2015). S habár az ASEAN tagjai az Egyesült Államokkal szoros együttműködő országok, Kína mégis terrorizmus ellenes közös gyakorlatokat hajtott végre Thaifölddel, Szingapúrral és Indonéziával is a 2009–2012 közötti években (Storey, 2012). Ami azonban ennél is jellegzetesebb a térségre nézve, hogy 2011-ben Kína és Dél-Korea kezdett védelemstratégiai párbeszédbe, s 2014-ben katonai forródrótot is létrehozta – Észak-Korea ellenében (Perlez, 2014)!

Nem cél itt, hogy a Kelet-Ázsiát érintő szerteágazó biztonságpolitikai kapcsolatrendszer bemutatásuk, tökéletesen látszik a felvillantott és a teljesség igénye nélkül kiragadott példákban is, hogy nincs szoros vagy átfogó térségi integráció e téren, s a kapcsolatok olyan szövevényesek, hogy gyakorlatilag kibogozhatatlanok. Még Kína és az Egyesült Államok között is van katonai kapcsolat, valójában már 1993 óta, s 2012-ben Hu Csin-ao, akkori pártfőtitkár, majd utóda, Hszi Csin-ping is határozottan az ilyen irányú kapcsolatok erősítése mellett foglalt állást, majd pedig 2016 márciusában újabb, immár nukleáris biztonsági együttműködési megállapodást is aláírt a két kormány, még a februári stockholmi csúcseredményeképpen (The White House, 2016). Sőt, 2016 június 30-án kezdődött az 1971 óta két évente, minden páros évben Honolulu-ból induló RIMPAC (Rim of the Pacific Exercise), a világ legnagyobb tengeri hadviselési gyakorlata, melyet az Egyesült Államok szervez, s melyen legutóbb már 27 állam alakulatai vettek részt. Célja a térség országainak kapcsolatait erősíteni, a biztonságot, stabilitást növelni. 2012 óta Kína is megfigyelőként vesz részt, de a 2014-es eseményen az USA meghívta Kínát

részrtvevőnek is, s a meghívást 2016-ban, a Dél-kínai-tengerrel kapcsolatos feszültségek ellenére sem mondta le (Eckstein, 2016).

A szoros regionalizmus hiánya nyilvánvaló tehát, de okai igen sokrétűek. Az egyik meghatározó ok ezek közül az, hogy az elmúlt évtizedekben egyenlőtlenül lezajlott fejlődés, modernizáció csupán elégtelen módon hozott létre globalizációt az egyes nemzetállamokban, s elsősorban a befelé fordulás, a kétoldalú kapcsolatokban is csupán a sérelmek keresése maradt a meghatározó motívum (Rozman, 2005:3). Az egyes országok közötti konfliktusok természetesen a távolabbi múltba nyúlnak vissza, így pl. Japán militarizálódásáig a 19-20. század fordulóján, vagy a Kínai-Japán és Orosz-Japán háborúig, sokszor még ennél is régebbre. A térségen kívüli kapcsolatok pedig nem mindig segítik az öndefiniálást. Elég csak megemlítenünk, hogy 2017 végén még mindig kiismerhetetlen a Trump adminisztráció Kína-politikája: vajon a kereskedelmi deficit csökkentését szolgálja vagy Kína viselkedésének általános befolyásolását? Esetleg pontosabban Észak-Koreával szembeni határozottabb és hatékonyabb fellépését serkenti, vagy a kínai termékekkel szembeni adópolitika annak központi eleme (Levy, 2017)? Habár a felsoroltak mindegyikének van szerepe, ezek sokszor ellentmondanak egymásnak, következetesség nem tükröződik bennük.

Záró gondolatok

Egységes gazdasági régióról nem beszélhetünk Kelet-Ázsia esetében akár annak részeként kezeljük Délkelet-Ázsiát, akár nem. Számptalan oka van, hogy a világ egyetlen olyan területe, ami a nyugati világtól független centrummá tudott válni mégsem képes hasonló integrációra sem gazdasági sem biztonsági vonatkozásban. Bármennyire is jelentős a térséget összetartó, természetföldrajzi és történeti alapokon nyugvó gazdasági örökség, illetve bármekkora jelentőséget tulajdonítunk is a történelem formálta közös szemléletnek, mindez nem töltheti be az integráció magasabb szintjének szerepét. A feszültségek, a térség töredezettsége felülmúlja jelen pillanatban a gazdasági kohéziós erőt, ám nem elképzelhetetlen, hogy viszonylag belátható távlaton belül mindez gyökeresen megváltozzon. A területi és energiakonfliktusok vagy a történeti sérelmek és a belőlük fakadó súrlódások az elmúlt évtizedekben ugyanis korántsem akadályozták az térség országainak gazdasági együttműködését.

Kiemelhető ugyanakkor Észak-Korea hátráltató szerepe több szempontból is. Egyfelől biztonsági kockázatot jelent minden más ország számára, ám az így létrejövő közös érdek az Egyesült Államok két szövetségese: Japán és Dél-Korea, valamint két nagy opponense: Oroszország s Kína közötti törésvonalat erősíti fel leginkább. Kína ugyanakkor hagyományos és formális együttműködő partnere is Észak-Koreának. Az 1961-es kölcsönös segítségnyújtási egyezmény máig életben van Kína és a KNDK között, s 1986-ban egy kifejezetten a határvédelmet és biztonságot rögzítő másik egyezményt is aláírtak, melyben Kína kötelezettséget vállalt, hogy az észak-koreai illegális határátlépést megakadályozza, s a határátlépőket hazatoloncolja (Treaty of Friendship, 1961; DPRK). A déli szomszéd pedig értelmezhető úgy is, mint a félsziget egyetlen országának másik fele, s erre a Napfényes politika időszakában bilaterális tárgyalások is emlékeztettek (Son, 2006).

Jelen körülmények között a térség gazdasági integrációjában a szervezeti szint mennyiségi dominanciája szintén értelmezhető egyfajta potenciálként, s csíráját képezheti egy átfogóbb, kevésbé széttöredezett gazdasági platformnak, mely sikeresen egyesíti az érintett országok közvetlen érdekeit, s kezeli azok egymáshoz való viszonyának egyéb összetevőit, így pl. a kapcsolatok jellegére irányuló különböző elképzeléseket. Nem szükségszerű, hogy az eltérő értékrendszerek nagyobb feszültséget és széthúzó erőt jelentsenek, mint más gazdasági térségekben, s paradoxnak hat ugyan, de legalább annyira csekély szerepük lehet, mint az oly sokszor emlegetett közös értékrendszernek, így a történetileg megörökölt konfucianus szemléletnek.

Irodalomjegyzék

- Aggarwal, V. K. – Koo, M. G. (2005): Beyond network power? The dynamics of formal economic integration in Northeast Asia. *Pacific Review*, 18. 189-216.
DOI: <https://doi.org/10.1080/09512740500162964>
- Albert, E. (2015): The Shanghai Cooperation Organisation. *Council on Foreign Relations*. 2015, October 14. <http://www.cfr.org/china/shanghai-cooperation-organization/p10883> (Letöltve: 2016.05.30.)
- ASEAN (2016): *Overview*. <http://asean.org/asean/about-asean/overview/> (Letöltve: 2016.05.28.)
- Beeson, M. – Broome, A. (2010): Hegemonic instability and East Asia: contradictions, crises and US power. *Globalizations*, 7. 507-523.
DOI: <https://doi.org/10.1080/14747731003798500>

- Bodeen, C. (2017): China and North Korea hold highest-level talks for two years in bid to end nuclear crisis. *The Independent*. <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/north-korea-china-highest-level-talks-nuclear-crisis-threat-end-kim-jong-un-xi-jinping-a8060946.html> (Letöltve: 2017.12.08.)
- Chen, M. (2004): *Asian Management Systems: Chinese, Japanese and Korean Styles of Business*. London: Thomson.
- Democratic People's Republic of Korea. Ministry of State Security. People's Republic of China. Ministry of Public Security. *Mutual Cooperation Protocol for the Work of Maintaining National Security and Social Order and the Border Areas*. http://www.nkfreedom.org/UploadedDocuments/NK-China-bilateral_treaty.pdf (Letöltve: 2017.03.13.)
- Dent, C. M. (2010): Freer trade, more regulation? Commercial regulatory provisions in Asia-Pacific free trade agreements. *Competition and Change*, 14. 48-79. DOI: <https://doi.org/10.1179/102452910X12587274068114>
- Dent, C. M. (2013): Paths ahead for East Asia and Asia-Pacific regionalism. *International Affairs*, 89. 963-985. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12054>
- Dittmer, L. (2012): Asia in 2011: transition? *Asian Survey*, 52. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.1525/as.2012.52.1.1>
- Dujarric, R. (2005): U.S. Military Presence and Northeast Asian Regional Stability: Comparative Perspective between U.S.-Japan Alliance and U.S.-Korea Alliance and the Future of the Alliances. *Korea Observer*, 36. 445-463.
- Eccleston, B. – Dawson, M. (1998): *The Asia-Pacific Profile*. London: Routledge.
- Eckstein, M. (2016): SECDEF Carter: China Still Invited to RIMPAC 2016 Despite South China Sea Tension. *UNSI News*. 18/04/2016 <https://news.usni.org/2016/04/18/secdef-carter-china-still-invited-to-rimpac-2016-despite-south-china-sea-tension> (Letöltve: 2016.06.02.)
- Embassy of the People's Republic of China in the Democratic People's Republic of Korea (2012): *China, DPRK to strengthen ties, friendship*. 13/07/2011 <http://kp.china-embassy.org/eng/zxxx/t839073.htm> (Letöltve: 2016.05.30.)
- Fairbank, J. K. – Reischauer E. O. – Craig, A. (1973): *East Asia: Tradition and Transformation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Fan, K. (2015): Climate change and Chinese history: a review of trends, topics, and methods. *WIREs Clim Change*, 6. 225-238. DOI: <https://doi.org/10.1002/wcc.331>
- Ge, Q.-S. – Zheng, J.-Y. – Hao, Z.-X. – Zhang, P.-Y. – Wang, W.-C. (2005): Reconstruction of Historical Climate in China: High-Resolution Precipitation Data from Qing Dynasty Archives. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 86. 671-679. DOI: <https://doi.org/10.1175/BAMS-86-5-671>
- Gorenburg, D. (2012): The Southern Kuril Islands Dispute. *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 226., 1-7.
- Hara, K. (2001): 50 Years from San Francisco: Re-Examining the Peace Treaty and Japan's Territorial Problems. *Pacific Affairs*, 74. 361-382. DOI: <https://doi.org/10.2307/3557753>

- International Institute for Strategic Studies (2016): *The Military Balance. The Annual Assasment of Global Military Capabilities and Defence Economics 2016*. New York: Routledge.
- Japan Coast Guard (2015): *Keeping the oceans safe and enjoyable for future generations!* <http://www.kaiho.mlit.go.jp/e/pamphlet.pdf> (Letöltve: 2016.05.20.)
- Kao, J. (1993): The Worldwide Web of Chinese Business. *Harvard Business Review*, 93. (No. 2.) 24-36.
- Katzenstein, P. J. (1997): Introduction: Asian Regionalism in Contemporary Perspective. In: Katzenstein, P. J. – Shiraiishi, T. (Eds.): *Network Power: Japan and Asia* (pp. 1-47). Ithaca: Cornell University Press.
- Keir, R. (2015): The Australia-Japan Defence Relationship: improving interoperability at the operational level. *Indo-Pacific Strategic Papers*. http://www.defence.gov.au/ADC/Publications/IndoPac/Keir_Indo-Pacific_Strategic_Paper2.pdf (Letöltve: 2017.03.14.)
- Kim, D.-H. (2016) (5th LD): Leaders of N. Korea, China voice hope to mend ties. *Yonhap News AG*. 2016 June 1 <http://english.yonhapnews.co.kr/national/2016/06/01/0301000000AEN20160601011800315.html> (Letöltve: 2017.03.13.)
- Kimura, F. – Ando, M. (2005): The economic analysis of international production/distribution networks in East Asia and Latin America: the implications of regional trade arrangements. *Business and Politics*, 7. 1-38.
DOI: <https://doi.org/10.2202/1469-3569.1100>
- Korhonen, P. (2013): *Japan and the Pacific Free Trade Area*. London: Routledge.
- Koudela, P. (2015): National Identity and Social Resilience in the Case of South Korea. *Asia-Pacific Social Science Review*, 15. (No. 2.) 159-167.
- Levy, P. (2017): The Trump Administration's China Trade Confusion. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/phillevy/2017/11/29/the-trump-administrations-china-trade-confusion/#23dc98935b95> (Letöltve: 2017.12.08.)
- Lőrinczné B. E. (2009): Az Európai Unió bővítései az integrációs elméletek tükrében. *Európai Tükör: Az integrációs stratégiai munkacsoport kéthavonta megjelenő folyóirata*. 14. (No. 7-8.) 69-90.
- Lőrinczné B. E. (2011): The new dimensions in Croatian-Hungarian interregional relationship. In: Kozma, G. (szerk.): *New Results of Cross-Border Co-Operation*. (pp. 65-76). Debrecen: Didakt Kiadó.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (2008): *Joint Declaration on Security Co-operation between Japan and India*. http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/india/pmv0810/joint_d.html (Letöltve: 2016.05.30.)
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (2017): *Twelfth Round of Negotiations on a Free Trade Agreement among Japan, China and the ROK*. http://www.mofa.go.jp/press/release/press4e_001543.html (Letöltve: 2017.12.08.)
- Murray, H. (2012): ASEAN and Partners Launch Regional Comprehensive Economic Partnership. *Center for Strategic and International Studies*. 7/12/2012

- <https://www.csis.org/analysis/asean-and-partners-launch-regional-comprehensive-economic-partnership> (Letöltve: 2017.03.14.)
- Narangoa, L. (2014): *Historical Atlas of Northeast Asia, 1590-2010: Korea, Manchuria, Mongolia, Eastern Siberia*. New York: Columbia University Press.
- Office of the United States Trade Representative. *Trans-Pacific Partnership*. <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/trans-pacific-partnership-tpp-full-text> (Letöltve: 2016.05.28.)
- Okazaki, T. (2001): The Role of Holding Companies in Pre-war Japanese Economic Development: Rethinking Zaibatsu in Perspectives of Corporate Governance. *Social Science Japan Journal*, 4, 243-268. DOI: <https://doi.org/10.1093/ssjj/4.2.243>
- Perlez, J. (2014): China and South Korea Affirm Antinuclear Goals. *The New York Times*. 3/07/2014 http://www.nytimes.com/2014/07/04/world/asia/presidents-of-china-and-south-korea-reaffirm-push-for-north-korean-denuclearization.html?_r=0 (Letöltve: 2016.05.30.)
- Perlo-Freeman, S. – Fleurant, A. – Wezeman, P. D. – Wezeman, S. T. (2016): *Trends in World Military Expenditure, 2015. SIPRI Fact Sheet*. Solna: Stockholm International Peace Research Institute.
- President Xi meets DPRK delegation (2016): *Xihua*. 1/06/2016 http://news.xinhuanet.com/english/2016-06/01/c_135404983.htm (Letöltve: 2016.06.02.)
- Ravenhill, J. (2001): *APEC and the construction of Pacific Rim regionalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rozman, G. (2005): *Northeast Asia's Stunted Regionalism: Bilateral Distrust in the Shadow of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schaede, U. (2000): *Cooperative Capitalism. Self-Regulating, Trade Association, and the Anti monopoly Law in Japan*. Oxford: Oxford University Press.
- Son, K.-Y. (2006): *South Korean Engagement Policies And North Korea: Identities, Norms And The Sunshine Policy*. London: Routledge.
- Song, J.-A. (2015): S Korea, Japan and China agree to push for N Korea nuclear talks. *Financial Times*. 1/11/2015 <https://www.ft.com/content/65bb9728-808a-11e5-84dc-31c8b3b18e5f> (Letöltve: 2017.03.13.)
- Storey, I. (2012): China's Bilateral Defense Diplomacy in Southeast Asia. *Asian Security*, 8. 287-310. DOI: <https://doi.org/10.1080/14799855.2012.723928>
- Stubbs, R. (2002): ASEAN Plus Three: Emerging East Asian Regionalism? *Asian Survey*, 42. 440-455. DOI: <https://doi.org/10.1525/as.2002.42.3.440>
- Summerfield, M. A. (1991): *Global Geomorphology*. Pearson Education Limited: New York.
- The White House (2012): *Fact Sheet: East Asia Summit Outcomes*. 20/11/2012 <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/11/21/fact-sheet-east-asia-summit-outcomes> (Letöltve: 2017.03.13.)
- The White House (2016): *U.S.-China Joint Statement on Nuclear Security Cooperation*. 31/03/2016 <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/03/31/us-china-joint-statement-nuclear-security-cooperation> (Letöltve: 2016.05.31.)

- Trajano, J. C. I. (2013): Japan-Philippines Strategic Partnership: Converging Threat Perceptions. *RSIS Commentaries*, (No. 146.) <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2014/07/CO13146.pdf> (Letöltve: 2017.03.13.)
- Treaty of Friendship (1961): Co-operation and Mutual Assistance between the People's Republic of China and the Democratic People's Republic of Korea. *Peking Review*, 4. (No. 28.) *Chinese Communism Subject Archive*, July 1961. http://www.marxists.org/subject/china/documents/china_dprk.htm (Letöltve: 2016.05.30.)
- United Nations (1982): *Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982*. http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (Letöltve: 2017.03.13.)
- Urata, S. (2009): Japan's Free Trade Agreement Strategy. *Japanese Economy*, 36. 46-77. DOI: <https://doi.org/10.2753/JES1097-203X360203>
- Wacker, G. (2015): *Security Cooperation in East Asia. Structures, Trends and Limitations*. *SWP Research Paper*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs.
- Weidenbaum, M. L. – Hughes, S. (1996): *The Bamboo Network: How Expatriate Chinese Entrepreneurs are Creating a New Economic Superpower in Asia*. New York: Simon and Schuster.
- Woods, L. T. (1993): *The Pacific Basin Economic Council. Asia-Pacific Diplomacy: Nongovernmental Organizations and International Relations*. Vancouver: UBC Press.
- WTO (2015): *International Trade Statistics 2015*. Geneva: World Trade Organization.
- Xiaoming, Z. (2006): The Rise of China and Community Building in East Asia. *Asian Perspective*, 30. 129-148.
- Yoon, S. (2014): Middle-Power Cooperation between South Korea and India: Hedging the Dominance of the Great Powers. *PacNet Newsletter*, 17. (No. 10.) 1-2.
- Yü, Y.-S. (2008): Han foreign relations. In: Twitchett, D. – Fairbank, J. K. (Eds.): *The Cambridge History of China. Volume 1. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C. - A.D. 220*. (pp. 377-462). Cambridge: Cambridge University Press.